

ΤΙΤΛΟΣ ΕΙΣΗΓΗΣΗΣ:

«ΕΠΑΝΑΧΡΗΣΗ ΒΙΟΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ ΣΤΟ ΒΟΛΟ. ΜΙΑ ΠΟΡΕΙΑ 25 ΕΤΩΝ ΟΛΟΚΛΗΡΩΝΕΤΑΙ»

Κώστας Αδαμάκης: Δρ. Αρχιτέκτων

Επίκουρος Καθηγητής τμήματος Αρχιτεκτόνων μηχανικών Πανεπιστημίου

Θεσσαλίας

Πρόεδρος Ελληνικού τμήματος TICCIH

Διεύθυνση: Κουταρέλια 102^α, Βόλος 38333

Τηλέφωνο: 24210 52173-5, 6979666162

E-mail: tzadam@otenet.gr

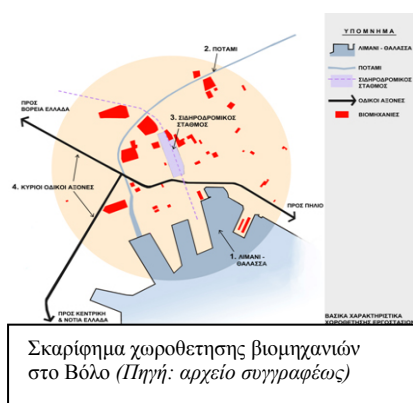
Εισαγωγή

Το 1980 στο πολεοδομικό συγκρότημα του Δ. Βόλου – Ν. Ιωνίας ήταν πολύ νωπές οι μνήμες από το κλείσιμο αρκετών βιομηχανικών μονάδων και μόνιμος στόχος των τοπικών φορέων ήταν, λογικά, η εξεύρεση χρηματοδοτικών και ιδιοκτησιακών λύσεων για την επαναλειτουργία τους. Η πόλη έχανε ένα σημαντικό κομμάτι της, έχανε τον προσανατολισμό της και η ανασφάλεια και τα ερωτηματικά άρχισαν να γίνονται το βασικό θέμα συζήτησης στην περιοχή. Με την πάροδο του χρόνου και τις νέες οικονομικές συγκυρίες, έγινε πλέον συνείδηση στην περιοχή ότι ήταν ανέφικτο για μια σειρά από σοβαρούς λόγους να συζητιέται οποιαδήποτε λύση επαναλειτουργίας των εργοστασίων. Τα περισσότερα απ' αυτά, υπερχρεωμένα, είχαν περάσει στην ιδιοκτησία των πιστωτριών τραπεζών ή είχαν πωληθεί σε νέους ιδιοκτήτες, οι οποίοι κάθε άλλο παρά ενδιαφέρονταν για την βιομηχανική παραγωγή.

Καταγραφή – Τεκμηρίωση – Διάσωση

Τα στοιχεία που παρουσιάζονται, στην συνέχεια είναι περίληψη έρευνας, η οποία ξεκίνησε την δεκαετία 1980-90.

Ο Χάρτης 1 παρουσιάζει τη συνολική εικόνα της βιομηχανίας της πόλης. Γίνεται ακριβής χωροθέτηση αλλά και ένδειξη του μεγέθους των 52 εργοστασίων της μελέτης.

Είναι κάτι περισσότερο από εμφανές η διαπίστωση της

προτίμησης για εγκατάσταση σε περιοχές κοντά στο λιμάνι, δίπλα στο ποτάμι και σε άμεση σχέση με τους οδικούς άξονες και τον σιδηροδρομικό σταθμό.

Ο Χάρτης 2 παρουσιάζει την ομαδοποίηση των 52 εργοστασίων σε σχέση με την αρχική τους λειτουργία. Ο διαχωρισμός γίνεται σε πέντε βασικές ομάδες, ήτοι: καπνεργοστάσια, σιδηροβιομηχανίες, υφαντουργία, βαμβακουργίες, μεταξουργεία, αποθήκες και λοιπές χρήσεις.

Χάρτης 2. Αρχική χρήση των 52 εργοστασίων
(Πηγή: αρχείο συγγραφέως)

Ένα από τα σημαντικότερα βιομηχανικά κτίρια της πόλης, σημείο αναφοράς στην κεντρική παραλία, η ιστορική Καπναποθήκη «Παπαστράτου», άνοιξε την συζήτηση για την διάσωση και επανάχρηση της ιστορικής βιομηχανικής κληρονομιάς της περιοχής. Υπήρξαν σοβαρότατες πιέσεις από οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες για την αξιοποίηση του χώρου και την δημιουργία πολυδύναμου συνεδριακού και εμπορικού κέντρου. Στο αίτημα για κατεδάφιση του κτιρίου, η αρχιτεκτονική επιτροπή του Νομού απάντησε αρνητικά, θέτοντας ίσως τις βάσεις για την διάσωση και άλλων βιομηχανικών κτιρίων στο μέλλον.

Οι καπναποθήκες του Παπαστράτου, πριν την επανάχρησή τους
(πηγή: αρχείο ΔΗ.Κ.Ι.)

Η ίδια ιστορία επαναλήφθηκε για το συγκρότημα υφαντουργίας «Μουρτζούκου» στις δυτικές συνοικίες, στον παρόχθιο του ποταμού Κραυσίδωνα. Η Νομαρχία Μαγνησίας θέλησε να κατεδαφίσει τις παλιές κτιριακές εγκαταστάσεις για να δημιουργήσει στην περιοχή ένα μεγάλο σχολικό συγκρότημα. Τελικά μετά από ζυμώσεις, συζητήσεις και αντεκλήσεις, διεσώθη το παλιό και ενδιαφέρον αρχιτεκτονικά πέτρινο με την χαρακτηριστική πριονωτή στέγη εργοστάσιο, το οποίο χαρακτηρίστηκε

«διατηρητέο» από την εφορία Νεωτέρων Μνημείων. Στο υπόλοιπο οικόπεδο και σε απόσταση από το βιομηχανικό μνημείο, η Νομαρχία υλοποίησε τους σχεδιασμούς της.

Το εργοστάσιο Μουρτζούκου
Το υφαντουργείο Μουρτζούκου σε φωτογραφία της εποχής
(πηγή: Βόλος στο πέρασμα του χρόνου, Ειδική έκδοση της Εφημερίδας ΠΡΩΤΗ, Εκδόσεις Επικοινωνία, Β' Έκδοση, Μάρτιος 2001)Ι.)

Υπήρξαν λοιπόν προβληματισμοί σχετικά με την ένταξη των νέων χρήσεων και το πόσο συμβατές είναι με το ύφος, την αρχιτεκτονική και κατασκευαστική λογική των βιομηχανικών κτηρίων.

Τι σημαίνει «μνημείο» με την ευρύτερη έννοια του όρου; Είμαστε έτοιμοι να δεχτούμε ως διατηρητέο και μνημείο ένα ευτελούς κατασκευής πέτρινο τοίχο με επικάλυψη μεταλλική στέγη με λαμαρίνα;

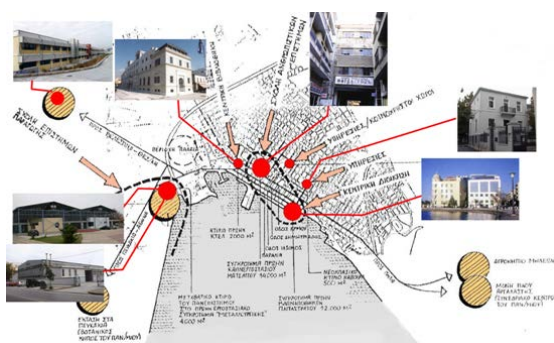
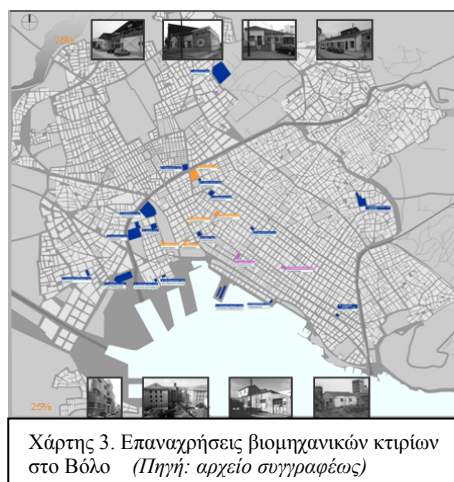
Τι γίνεται με το αρχείο της επιχείρησης και ακόμη περισσότερο τι γίνεται με τον ηλεκτρομηχανολογικό εξοπλισμό, ο οποίος τις περισσότερες φορές καταλήγει αναξιοποίητος σε μάνδρες με παλιοσίδερα. Άνοιξε λοιπόν στην πόλη η συζήτηση για το μέλλον των εγκαταλελειμμένων εργοστασίων, τα οποία διάσπαρτα στον αστικό ιστό μαρτυρούσαν το ιστορικό βιομηχανικό της παρελθόν.

Η εκτίμησή μου είναι ότι κάθε σοβαρή προσπάθεια για την διάσωση της αρχιτεκτονικής μας βιομηχανικής κληρονομιάς περνά πάντα μέσα από την λεπτομερή καταγραφή και γνώση της υπάρχουσας κατάστασης. Αυτό σημαίνει γνώση των ιστορικών στοιχείων ίδρυσης και λειτουργίας του εργοστασίου, των χρονικών περιόδων και του τρόπου κατασκευής των εγκαταστάσεων και του ηλεκτρομηχανολογικού του εξοπλισμού, καθώς και των επιδράσεων στην κοινωνική, οικονομική και πολιτική ζωή της πόλης και της ευρύτερης περιοχής κατά την περίοδο της ανάπτυξής του.

Η ενασχόληση με τη διάσωση είναι απαιτητική και χρειάζεται κόπο, αγώνα και διαρκείς συγκρούσεις.

Πρωτοβουλίες επανάχρησης

Προ του 1980, πενήντα δύο μεγάλα βιομηχανικά συγκροτήματα υπήρχαν διασπαρμένα στον ιστό της πόλης, τα περισσότερα στο κεντρικό της τμήμα. Εξακόσιες είκοσι χιλιάδες τ.μ. ανοιχτών χώρων, πολεοδομικών κενών ή πολεοδομικών διαθεσίμων, και διακόσιες εβδομήντα χιλιάδες μ2 κτισμένων χώρων, καλούνται να προσφέρουν μία δεύτερη ευκαιρία στην πόλη να κερδίσει το στοίχημα του νέου αιώνα. Ευτυχώς μόνο δώδεκα από τα πενήντα δύο βασικότερα συγκροτήματα γκρεμίστηκαν και δεν υπάρχουν την περίοδο αυτή. Η πόλη σε αντίθεση με άλλες της ελληνικής επικράτειας, με μία θαυμαστή σχεδόν ομοφωνία, αντιλαμβανόμενη και αισθανόμενη ίσως τα λάθη του παρελθόντος, ψηφίζει υπέρ της διατήρησης, της επανένταξης στον αστικό ιστό και της αξιοποίησης με νέες χρήσεις των ιστορικών εργοστασίων. Στον Χάρτη 3, φαίνεται ότι σε δεκαεπτά από τα σαράντα εναπομείναντα εργοστάσια έχουν ενταχθεί νέες χρήσεις και συμμετέχουν πλέον ενεργά στη ζωή της πόλης, τα πέντε είναι σε διαδικασία μελέτης και κατασκευής και τα δυο πρόκειται να αξιοποιηθούν στο μέλλον καθώς έχει διασφαλισθεί το ιδιοκτησιακό τους καθεστώς.

Χωροταξικό Πανεπιστημίου Θεσσαλίας
(Πηγή: Τεχν. Υπηρεσία Παν. Θεσσαλίας, επεξεργασία
συγγραφέως)

Ενώ λοιπόν στις αρχές της δεκαετίας του 1980 η αντίληψη των φορέων (δημοσίων και ιδιωτικών) ήταν να αξιοποιήσουμε τις μεγάλες εκτάσεις που καταλαμβάνουν τα εργοστάσια στον ιστό της πόλης. Να τις εκμεταλλευτούμε με τον αποδοτικότερο δυνατό τρόπο, σαρώνοντας κτήρια και εγκαταστάσεις χωρίς κανένα άλλο επίπεδο αξιολόγησης, εμφανίζεται σαν από μηχανής θεός το νεοϊδρυθέν Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας (1984) για να ταράξει τα λιμνάζοντα νερά. Το αρχικό χωροταξικό σχέδιο, προβλέπει την διάχυση των Πανεπιστημιακών Σχολών στον αστικό ιστό. Ο στόχος είναι διπλός : αφ' ενός ένταξη και ενσωμάτωση της πανεπιστημιακής κοινότητας στις λειτουργίες και δράσεις της πόλης (σε αντίθεση με το μοντέλο των «campus») και αφ' ετέρου επηρεασμό της ζωής και των ρυθμών στην πόλη από την ζωντάνια, την κινητικότητα, την εφευρετικότητα, τον νεωτερισμό κ.λ.π. των φοιτητών.

Η πρόταση λοιπόν ήταν συγκεκριμένη και απολύτως εφαρμόσιμη, όπως αποδείχθη στην πορεία. Η εξασφάλιση μεγάλων γηπεδικών εκτάσεων και μεγάλου εμβαδού κτηρίων, είναι τα βασικά χαρακτηριστικά που κάνουν τα βιομηχανικά κτήρια ελκυστικά και προσαρμόσιμα για ποικίλες εναλλακτικές χρήσεις.

Σύντομα το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας αγόρασε μεγάλα βιομηχανικά συγκροτήματα της περιοχής, τα οποία μαζί με άλλα διατηρητέα κτήρια αποτελούν πλέον το νέο πανεπιστημιακό πλέγμα. Τα βασικότερα από αυτά είναι τα εξής:

Το Μηχανουργείο Παπαρήγα: Στεγάζει το τμήμα Αρχιτεκτόνων, Πολιτικών και Μηχανολόγων Μηχανικών. (Στα κτίρια των αποθηκών υλικών, του χυτηρίου και του Μηχανουργείου αντίστοιχα).

ΠΑΠΑΡΗΓΑΣ – αποθήκη υλικών πριν την παρέμβαση (πηγή: προσωπικό αρχείο, 1993)

ΠΑΠΑΡΗΓΑΣ – “αποθήκη υλικών”. Τμήμα αρχιτεκτόνων μηχανικών ΠΑΝ.ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ (πηγή: προσωπικό αρχείο, 2000)

Ο χώρος εισόδου- κυλικείου του τμήματος Αρχιτεκτόνων (πηγή: προσωπικό αρχείο, 2000)

Ο εσωτερικός διάδρομος (πηγή: προσωπικό αρχείο, 2000)

Οι Καπναποθήκες Παπαστράτου: Στεγάζουν την Πρυτανεία και τα Παιδαγωγικά τμήματα του Π.Θ.

Οι Καπναποθήκες Ματσάγγου στη Ν. Ιωνία: Στεγάζουν την Γεωπονική Σχολή.

Το Καπνεργοστάσιο Ματσάγγου: Έχει κριθεί διατηρητέο και ξεκίνησε ήδη η διαδικασία για την αποκατάσταση του.

Καπναποθήκη Παπαστράτου, παλαιά φωτογραφία
(πηγή: αρχείο ΔΗ.Κ.Ι.)

Καπναποθήκη Παπαστράτου. Πρυτανεία Πανεπιστημίου Θεσσαλίας. (πηγή: προσωπικό αρχείο, 2000)

Σχεδόν παράλληλα με το Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, και λίγο μετά το τέλος της δεκαετίας του 1980, ο Δήμος Βόλου, αγοράζει και αποκαθιστά το επίσης μεγάλο συγκρότημα των **αποθηκών καπνού Χ. Σπήρερ** το οποίο εδώ και 15 χρόνια λειτουργεί ως Κέντρο Πολιτισμού, έδρα του ΔΗ.Κ.Ι. και ως χώρος γραφείων.

Το Νοέμβριο του 1993, το Δημοτικό Κέντρο Ιστορίας (ΔΗ.Κ.Ι.) διοργάνωσε Επιστημονικό Συνέδριο για τα 100 χρόνια της βιομηχανίας της πόλης από της ιδρύσεώς της (1881-1981).

Καπναποθήκη Χ. Σπήρερ
(πηγή: προσωπικό αρχείο, 1993)

Καπναποθήκη Χ. Σπήρερ. Πολιτιστικό Κέντρο Δ.Βόλου,- Γραφεία ΔΗ.Κ.Ι.
(πηγή: προσωπικό αρχείο 2002)

Καπναποθήκη Χ. Σπήρερ – Θεατρική σκηνή
(πηγή: προσωπικό αρχείο 2002)

Μεταξύ των εισηγήσεων παρουσιάσθηκε από τον γράφοντα κατάλογος των σημαντικότερων βιομηχανικών συγκροτημάτων της περιοχής, στοιχεία για το ιδιοκτησιακό καθεστώς καθώς και προτάσεις για πιθανές μελλοντικές χρήσεις.

Οι Δήμαρχοι Βόλου και Ν. Ιωνίας, αξιοποίησαν επιτυχώς την πολιτική τους εμπειρία αντιλαμβανόμενοι την σημασία του εγχειρήματος για το πολεοδομικό συγκρότημα.

Η ένταξή στο **Κοινοτικό Πρόγραμμα URBAN**, για την αναζωογόνηση υποβαθμισμένων περιοχών και στο **Δίκτυο Πόλεων του Υπουργείου Πολιτισμού**, ήταν καθοριστική για την εύρεση των απαιτούμενων κονδυλίων. Σημαντικά εργοστάσια αποκαταστάθηκαν την περίοδο εκείνη.

Πλινθοκεραμοποιείο Τσαλαπάτα, φωτογραφία 1930
(πηγή: αρχείο ΔΗ.Κ.Ι)

Πλινθοκεραμοποιείο Τσαλαπάτα – Κάμινος Hoffman
(Πηγή: αρχείο συγγραφέως 2007)

Πλινθοκεραμοποιείο Τσαλαπάτα – άποψη του
υπαίθριου χώρου (Πηγή: αρχείο συγγραφέως 2007)

Πλινθοκεραμοποιείο Τσαλαπάτα – Η νέα είσοδος
(Πηγή: αρχείο συγγραφέως 2007)

Πλινθοκεραμοποιείο Τσαλαπάτα: Ιστορικό βιομηχανικό μουσείο και χώρος πολιτιστικών εκδηλώσεων και αναψυχής.

Βαμβακουργία Αδαμόπουλου: Αθλητικό κέντρο Δυτικών Συνοικιών.

Βαμβακουργία Αδαμόπουλου, πριν την παρέμβασή
(πηγή: προσωπικό αρχείο 2000)

Βαμβακουργία Αδαμόπουλου. "Κέντρο άθλησης
Δ. Βόλου (πηγή: προσωπικό αρχείο, 2000)

Ηλεκτρική Εταιρεία: Κέντρο μουσικού θεάτρου και Δημοτική σχολή χορού.

Η Ηλεκτρική Εταιρεία κατά την περίοδο της λειτουργίας της
(πηγή: αρχείο ΔΗ.Κ.Ι.)

Ηλεκτρική Εταιρεία . Κέντρο μουσικού θεάτρου . Δημοτική σχολή χορού (πηγή: προσωπικό αρχείο, 2002)

Στρυχνόκαρπος: Πολιτιστικό Κέντρο Παλιού Λιμεναρχείου και εργαστήριο Καλαθοπλεκτικής Α.Μ.Ε.Α.

Ο Στρυχνόκαρπος – εργοστάσιο παραγωγής δηλητηριων (πηγή: ΔΕΜΕΚΑΒ, 1997)

Στρυχνόκαρπος . Εργαστήριο καλαθοπλεκτικής ΑΜΕΑ. Πολ. Κέντρο Παλιού Λιμεναρχείου (πηγή: προσωπικό αρχείο, 2000)

Απεντομωτήριο: Κέντρο ενεργειακών εφαρμογών.

Οργανισμός Καπνού στο Καραγάτς: Αθλητικό κέντρο και καλλιτεχνικό εργαστήριο.

Αποθήκες Καπνού της Γαλλικής Εταιρείας: Δημοτικό Ινστιτούτο επαγγελματικής κατάρτισης.

Γαλλική Καπναποθήκη
(πηγή: προσωπικό αρχείο, 1993)

Γαλλική Καπναποθήκη.
Δημοτικό ινστιτούτο επαγγελματικής κατάρτισης
(πηγή: προσωπικό αρχείο, 2000)

Γαλλική Καπναποθήκη – Εσωτερική άποψη
ορόφου (πηγή: προσωπικό αρχείο, 2000)

Στην διαδημοτική αυτή συνεργασία ο Δήμος Ν. Ιωνίας, αξιοποίησε, το **Μεταξουργείο Ετμετζόγλου** το οποίο λειτουργεί ως πολιτιστικό κέντρο και μικρό μουσείο μεταξίου.

Μεταξουργείο Ετμετζόγλου, στη δεκαετία του 1930
(πηγή: αρχείο Ετμετζόγλου)

Μεταξουργείο Ετμετζόγλου (πηγή: προσωπικό αρχείο 2002)

Σενάριο αξιοποίησης των βιομηχανικών συγκροτημάτων της πόλης με σημερινούς όρους δόμησης

Στην έρευνα που έγινε επεξεργαστήκαμε ένα σενάριο που πρόβλεπε την αξιοποίηση 31 εργοστασίων από τα 52, με εξάντληση όμως των όρων δόμησης που ισχύουν σήμερα.

Έχουμε λοιπόν τα εξής συμπεράσματα: Διπλάσια κάλυψη, τριπλάσιο εμβαδόν κτηρίων και υπερτριπλασιασμό του κτιριακού όγκου. Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν

πόσο αρνητικά αποτελέσματα θα είχαμε για την πόλη, η οποία είναι ήδη επιβαρυνμένη με την υπερεκμετάλλευση του συστήματος της αντιπαροχής.

Συμπεράσματα

Είναι σημαντικό να δούμε συνοπτικά τη συμμετοχή των εργοστασίων στις πολεοδομικές – κοινωνικές – πολιτιστικές και οικονομικές λειτουργίες της πόλης:

1. Προσφέρουν διαθέσιμο χώρο μεγάλου εμβαδού στον πολεοδομικό ιστό, ο οποίος με κατάλληλες ρυθμίσεις και επεμβάσεις χρησιμοποιείται **για δημόσια ωφέλεια**.
2. Η ύπαρξη των λεγόμενων «πολεοδομικών διαθεσίμων» σε μία πόλη σαν τον Βόλο που είναι κτισμένη από τη δεκαετία του '60 – '70, με πολύ μεγάλη πυκνότητα στο κέντρο της, είναι ιδιαίτερα σημαντική, γιατί παράλληλα με την ιστορικότητα, τη μνήμη, το ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον που φέρουν επάνω τους τα συγκεκριμένα συγκροτήματα, **λειτουργούν ως νέα σημεία αναφοράς**.
3. Η διατήρηση τμήματος ή του συνόλου των κτιριακών εγκαταστάσεων, **συγκρατεί στον κεντρικό ιστό την αύξηση της πυκνότητας και της μέγιστης αξιοποίησης** των οικοπέδων, σε ότι αφορά τον επιτρεπόμενο συντελεστή δόμησης κυρίως, αλλά και το μέγιστο ύψος και δευτερευόντως την κάλυψη.
4. Η ένταξη νέων χρήσεων και η εκ νέου συνεισφορά τους στις λειτουργίες της πόλης, δίνουν τη δυνατότητα **αναζωογόνησης υποβαθμισμένων πολεοδομικά περιοχών**.

Επίλογος

Το πολεοδομικό συγκρότημα του Δήμου Βόλου- Δήμου Ν. Ιωνίας, ήδη θεωρείται πρωτοπόρο, σε σχέση πάντα με το μέγεθός του, στα θέματα της διάσωσης και της αξιοποίησης των βιομηχανικών κτηρίων.

Σε εξέλιξη βρίσκεται η διαδικασία για την επανάχρηση τεσσάρων ακόμη σημαντικών βιομηχανικών κτηρίων της πόλης.

- Η καπναποθήκη «Παπάντου» στην συνοικία των Παλαιών αποκαθίσταται από τον Δ. Βόλου και μετατρέπεται σε «Μουσείο Ιστορίας της πόλης» (ολοκληρώνεται η κατασκευή).

Καπναποθήκη Παπάντου. “Μουσείο ιστορίας της πόλης του Βόλου”
(πηγή: προσωπικό αρχείο, 2003)

- Ο «Οργανισμός Καπνού», στην καρδιά του Βόλου (5.000μ²), θα φιλοξενήσει σύντομα το κορυφαίο πολιτικό όργανο του νομού «το Νομαρχιακό Συμβούλιο» και άλλες διάσπαρτες υπηρεσίες της Ν.Α.Μ., οι οποίες λειτουργούν σε νοικιασμένα και ακατάλληλα κτίρια (Στάδιο μελέτης – προκηρύχτηκε ο διαγωνισμός).

Οργανισμού Καπνού. Έδρα του Νομαρχιακού συμβουλίου (πηγή: προσωπικό αρχείο, 2001)

- Η «Κίτρινη Αποθήκη» (7.000μ²), θα φιλοξενήσει το Κέντρο Έρευνας και Τεχνολογίας Θεσσαλίας (ΚΕΤΕΑΘ) (ολοκληρώθηκαν ήδη οι μελέτες και έχουν προωθηθεί για έγκριση στο Συμβούλιο Νεωτέρων Μνημείων του Υπ. Πολιτισμού και

Κίτρινη Καπναποθήκη. Κέντρο έρευνας και τεχνολογίας Θεσσαλίας (ΚΕΤΕΑΘ) , (πηγή: προσωπικό αρχείο, 2000)

- Η ιστορική καπνοβιομηχανία «Ματσάγγου», η οποία ανήκει στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, σύντομα θα αξιοποιηθεί για Πανεπιστημιακές χρήσεις.

Είναι απόλυτα θετικό ότι στις δράσεις διάσωσης και αξιοποίησης υπήρχε συνέχεια εκ μέρους των τοπικών αρχών.

Ήδη προωθείται από το ΤΕΕ πρόταση για την ενοποίηση υπό μορφήν δικτύου, όλων των βιομηχανικών κτηρίων της πόλης που λειτουργούν με νέες χρήσεις.

Έτσι νομίζουμε θα κεφαλαιοποιηθεί υπέρ της η προσπάθεια που έγινε όλα αυτά τα χρόνια.

Καπνοβιομηχανία Ματσάγγου. Σχολές Πανεπιστημίου Θεσσαλίας(πηγή: προσωπικό αρχείο 2000)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

Διδακτορική Διατριβή Κωνσταντίνου Αδαμάκη, «Τα βιομηχανικά κτήρια του Βόλου. Αρχιτεκτονική καταγωγή και πολεοδομικός ρόλος».